

Tóthné Láng Orsolya (1974) régész-muzeológus, az Aquincumi Múzeum munkatársa. Szakterülete a római provinciális régészet, ezen belül az urbanisztikai kutatások. Rendszeresen végez ásatásokat az aquincumi polgárvárosban és területiumán.

Villagazdaság Aquincum területiumán: a Testvérhegyi villa

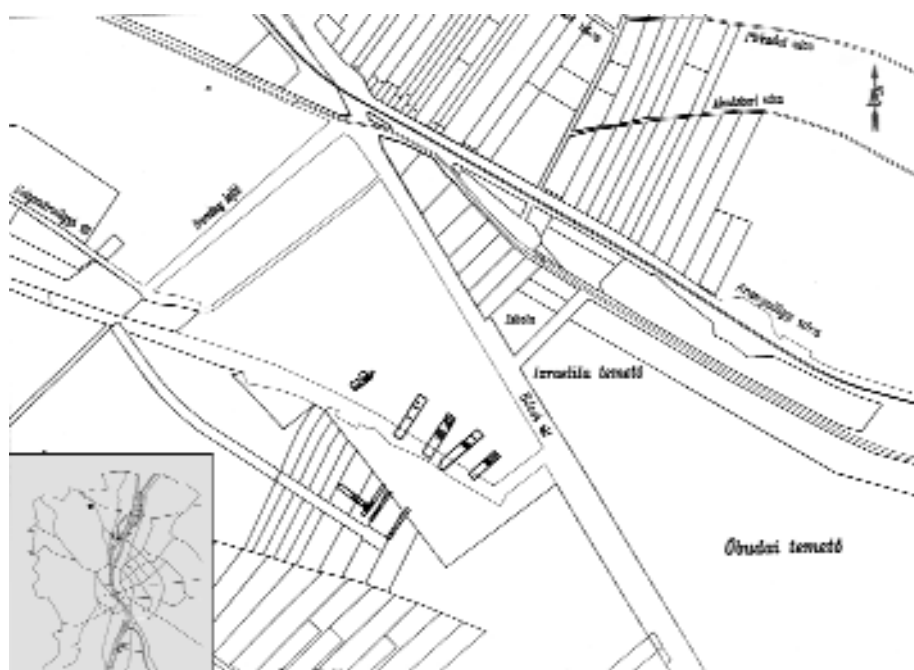
T. Láng Orsolya

A TERÜLET KUTATÁSTÖRTÉNETE

Az ún. Testvérhegyi villa az aquincumi polgárváros municipális területiumán található. Budapest római előzményének módszeres régészeti kutatásai során az elmúlt több mint 100 évben mintegy 40 villagazdaság részlete került napvilágra. Ezek egy része jól illeszkedik a feltételezett telekosztás-rendszerbe (pl. a Kaszásdűlő – Csikós utcai, vagy a Mocsárosdűlői villák). Nagyobb hányaduk a budai hegyek lábánál, az Aquincum településkomplexumát északnyugati irányban Brigetióval (a mai Komárom–Szöny) összekötő diagonális (keresztirányú) útvonal mentén helyezkedik el. Ezen villagazdaságok egyike lehetett a Testvérhegyi villa is, amely egy igen fontos csomópont közelében épült ki: itt találkozott a már említett fő északnyugat-délkeleti irányú útvonal, a polgárvárost nyugat felől elhagyó főút és valószínűleg egy, a Harsánylejtő irányából érkező út is. A forgalmas kereszteződés minden korszakban telepítő tényező volt, ennek köszönhetően a területet több régészeti korszakon keresztül is használták: neolitikus kerámia éppúgy megtalálható itt, mint négyszáz év római hagyatéka, illetve a középkor és az újkor emlékanyaga.

A mai Bécsi út külső szakasza és a Testvérhegy dombja közötti sík terület és a hegyoldal először az 1930-as években került a régészeti kutatás látókörébe. Az itt szőlőt és gyümölcsöszt művelő gazdák ugyanis a szántás során igen sok követ találtak, illetve egy alkalommal sírkőtöredék is került be a Buda-

pesti Történelmi Múzeumba. A közeli ún. Marhaitatonál pedig római szarkofág szolgált itatóvályúként. Tudományos célú régészeti feltárást elsőként 1934-ben Garády Sándor vezetett a területen, aki – a telkek tulajdonosainak engedélyével – először a Bécsi út menti sík területet kutatta: kisebb kutatóárokot ásva két, párhuzamos (!), északnyugat-délkeleti irányú útszakaszt talált, egy római korit és egy általa középkoriként meghatározott másikat. A hegyoldalban folytatott, szintén kis volumenű feltárási során pedig épületmaradványok kerültek napvilágra, igen jó megtartású falakkal és *in situ* küszöbkövekkel. Az összefüggő alaprajz feltáráására törekvő Garády – bár nem volt módja minden telket megkutatni – három különálló épületet határozott meg, két

A Testvérhegyi villa topográfiai helyzete

lakó- és egy – feltehetően – gazdasági épületet (istálló, kocsiszín). Az épületektől délre, még szintén a hegyoldalon hamvasztásos sírokat is talált, ezek egyike a keleti származású Bithinia Severa sírkertje, amely ma helyreállítva az Aquincumi Múzeum romkertjében látható. Az épületcsoport azóta mint egy, a severusi konjunktúra idején Aquincumba érkező tehetős keleti (szír?) család villagazdasága szerepel a szakirodalomban.

A területen közel hetven éves szünet után 2002-ben került sor ismét régészeti feltárássra, az itt épülő lakópark építési munkáit megelőzően. A 13 hónapi kutatómunka során részben hitelesítettük Garády megfigyeléseit, részben pedig a gazdaság új elemeit és azok periódusait azonosítottuk. A következőkben ezeket topográfiai egységenként ismertetjük.

A VILLA

A Testvérhegy keleti lejtőjén 1934-ben Garády három különálló épület maradványait vélte megtalálni: az általa ún. 1. és 3. épületként azonosított objektumokat lakóépületnek, míg a 2. épületet gazdasági rendeltetésűnek határozta meg (istálló vagy kocsiszín). Az igen precíz dokumentációból kiderült az is, hogy a falak néhol 1–1,5 m magasan álltak, és a küszöbkövek is eredeti helyükön maradtak meg.

A 2002–2004. évek közötti kampány során a terület többi részének megelőző kutatása mellett sor került a hegyoldal újbóli kutatására is, hiszen egyrészt pontos geodéziai felmérések híján nem tudtuk lokalizálni a maradványokat, másrészt a lakópark építetője a maradványok feltárást, konzerválását és bemutatását tervezte. Célunk az épületek pontos helyének (esetleg sarokpontjainak) meghatározása és nem a teljes felületű feltárást volt, így a kialakított árkokban csak a legfelső római kori szintekig távolítottuk el a rétegeket le, a rétegekbe, omladékokba nem bontottunk bele.

A hitelesítő ásatás során sikerült azonosítani a Garády által megtalált épületrészleteket, illetve újabb falak, padlók, útrészletek is előkerültek, amelyek módosítják az alaprajzot és kérdéseket vetnek fel az egyes épületek esetleges összetartozásával kapcsolatban.

Az ún. 1. épület területén a falkoronák, omladékok a mai szint alatt már igen magasan, 50–80 cm-re kerültek elő. Több ponton megfigyelhettük Garády árkainak nyomvonalát is. A jelen kutatás itt az ún. III., IV. és V. helyiségeket érintette, ahol igen jó állapotú *terrazzo*-padló részletét, illetve tetőomladékokat dokumentáltunk. Előkerültek a már ismert küszöbkövek is, *in situ*. A falak szintén jó állapotban maradtak meg. Kötőanyaguk változó: agyagos, sóderecs, vagy habarcsos volt. Vakolat, festés, vagy stukkódíszítés nyomát nem figyeltük meg.

A már ismert alaprajzon túl további falrészletek, valamint egy küszöbkö került elő, amelyeket erősen deformált a hegy nyomása, illetve az erózió. A falak mellett eddig ismeretlen padló részletek is előkerültek, amelyek helyzetük alapján arra engednek következtetni, hogy az 1. és a 2. épület

egy nagyobb, összefüggő épületkomplexum része lehetett. Szintén új információ egy ÉK–DNy-i irányú kövezett út előkerülése, amely a hegy felől a főforgalmú, diagonális út felé vezető, a gazdasághoz tartozó út része lehet. Ez az útrészlet egyúttal valószínűleg kijelöli az épületegyüttes keleti szélét is.

Az ún. 2. épület területének I. és II. helyiségét is érintette a hitelesítő ásatás. Itt a falak szintén kidőlt, deformált állapotban kerültek elő. Nagy kiterjedésű tetőomladékokat dokumentáltunk (teglák, imbrexek), a II. helyiségben pedig teljes hosszban megfigyelhető elszenesedett fagerendák, bennük vasszögekkel, utaltak az egykori tetőszerkezetre.

A legdélebbi, 3. épület területén a Garády Sándor által már megtalált falakon, küszöbkövön túl itt is tetőomladékokat dokumentáltunk, illetve az egyik, É–D-i irányú, Garády által is regisztrált fal kötőanyagaként olyan masszív habarcs anyag (*opus signinum*) maradványait találtuk, amely esetleg vízzel való kapcsolatra utal (medence? ciszterna?). Az épület eddig feltételezett nyugati szélétől nyugatra új, kidőlt állapotú falra bukkantunk, amely szintén módosítja az eredeti alaprajzot. A hitelesítés során két esetben nem találtunk meg olyan falrészleteket, amelyek Garády rajzán szerepelnek.

A szondázás alapján egyértelműnek látszik, hogy a Garády által felmért épületeknél nagyobb, attól némileg eltérő alaprajzú és talán egybefüggő épülettel kell számolni. Ezt látszik alátámasztani a hegyoldalban idén elvégzett geofizikai felmérés is, amely további falakra, illetve egy ponton apszis jelenlétére enged következtetni. Az előkerült leletanyag még feldolgozás alatt áll, de az ásatás jellege miatt annak zöme (építési törmelék, állatsont, római kori házikéramia és néhány terra sigillata töredék) az omladékok tetejéről, illetve a Garády által már átforgatott felső talajrétegekből származik. Így az épületek pontos keltezésére, funkciójára és periódusaira nézve érdemi információknak egyelőre nincs.

A BEJÁRATI PÜLETEGYÜTTES

A hegy lábánál húzódó területre nagyméretű társasházakat tervezett a beruházó, ezért itt nagy, összefüggő felületeken nyílt módunk a kutatásra (összesen 6 helyszínen). Az egyik leendő épület helyén, közel 1000 négyzetméteren igen sűrű beépítettséget tapasztaltunk, különböző funkciójú objektumokkal. Legfontosabbnak az a bejárat-együttes tartható, amely valószínűleg a „villagazdasághoz” tartozott, és kerítésfalakból, kapuból, bekötőútból és egy nagyobb gazdasági épületből állt. A terület részre a rétegsorok tanúsága alapján szinte minden történeti korban gyakran érkezhettek eróziós földréteg a hegy irányából, amely vastag feltöltődéseket eredményezett, és amely szükségessé tette az épületek, utak és egyéb létesítmények folyamatos megújítását.

A felület nyugati végében egy K–Ny-i tájolású, valószínűleg gazdasági rendeltetésű kőépület került elő, amelynek keleti helyiségeit sikerült feltárnunk. A konstrukció tovább húzódott nyugat felé, ez azonban már kívül esett a

leendő lakóház kontúrján, tovább nem követhettük. Hat azonosítható helyiségnél összesen négy építési fázist sikerült elkülönítenünk, amelyeket eróziós földrétegek választottak el egymástól.

A legkorábbi periódust fagerendák lenyomatai jelentik, amelyek összefüggő alaprajzot sajnos nem mutattak, de az irányuk szerint egymásra merőleges, É–D és K–Ny-i irányú gerendák talán egy nagyobb gerendavázás épület (*horreum?*) talpszerkezetéhez tartozhattak. A konstrukció építési és felhagyási időpontja egyelőre kérdéses (talán a Kr. u. 2. század elejére tehető), annyi azonban biztos, hogy felhasználása szándékos volt (égésre vagy pusztításra utaló nyom nem került elő), és közvetlenül ráépültek a későbbi kőépület keleti helyiségei.

A következő építési fázist egy kövezett, udvarszerű helyiség jelenti, amely figyelembe vette a korábbi, már elbontott gerendaszerkezetes épületet is. A nagyméretű, kőlapokkal burkolt udvar K–Ny-i irányú oldalhossza legalább 15 méter, erre utal, hogy a felületünkkel párhuzamos közműárokban is előkerült a helyiség déli és északi fala. Az udvar burkolata alatt egy kelet–nyugati irányú, mély, teknős kiképzésű csatornát is feltártunk.

Egy, egyelőre közelebből meg nem határozható időszakban bekövetkezett földcsuszamlás miatt az épületben átépítésre került sor: a feltöltődött udvar szintjét dögölt agyagos járósíntként újítják meg. A réteghez tartózan a helyiségben négyszög alaprajzú elszenesedett fakeret-lenyomatokat regisztráltunk, amelyek talán ipari objektumokként azonosíthatók. Innen egy lépcsőfokos átjáró vezetett fel kelet felé, ahol ebben az építési periódusban új, dögölt agyag- és kövezett padlós helyiségeket csatolnak az épülethez, az egykori gerendakonstrukció helyére. A helyiségek funkciója egyelőre nem eldönthető, az egyik, utólag beépített, kövezett járósíntű helyiségben talán valamilyen tűzveszélyes tevékenységet folytattak. A hegy felől érkező „sárlavinák” ismét károkat tehettek az épületben, mert később (pontosan egyelőre nem keltezhetően) újabb változtatásokra került sor: a helyiségek padlósíntjeit megújították, az egyik helyiségben pedig U alakú, átégett, paticsos padkát találtunk. Ez utóbbi dr. Márton Péter archaeomágneses vizsgálatai szerint többször, kb. 500 C-on átégett, talán kemence része volt. Itt azonban nem került elő olyan lelet, amely kerámia égetőhelyre engedne következtetni (nagy mennyiségű töredék, deformált darabok, vagy rostélyrészlet), így az objektum esetleg kenyérsütő kemence lehetett.

Az ezt követő periódusok már nem voltak rekonstruálhatók, de a feltettük húzódozó masszív eróziós rétegek szerint az épület lassan „eltűnt”, a középkorban már biztosan nem használták. Az egyes fázisok és a felhagyás

pontos időpontját csak a leletanyag kiértékelése nyomán lehet majd megállapítani.

Az épületen kívül, dél felől egy DNy–ÉK-i irányú utat is feltártunk, amely kb. 2 méter széles, négyrétegű, egyenetlen felületű; az egyes rétegek megújítására itt is az erózió miatt volt szükség. Az utacska a hegyoldal felől érkezett, valószínűleg a gazdaságból kivezető útként funkcionált.

Ez az út a feltárt terület középső részében előkerült észak–déli irányú kerítésfalhoz vezetett, amelyet több szakaszon is azonosítottunk a feltárás folyamán. Az 50 cm széles, földbe rakott fal az akkori terepszintre épült, erre utal, hogy a fal alja követi az egykori tereplejtést és egy szinten van a legfelső útréteggel. A telekhatárként funkcionáló kerítésfalon nyíló, főlózlopos kapufélfájú bejárathoz tartott az út, amelynek használaton kívül kerülése után a bejáratot elfalazták. Ez utóbbi nyilván a terület funkcióváltásával is összefügg. Az elfalazott bejáratba egy későbbi időpontban lapos kövekből összerótt, fedett kőcsatornát építettek be. Szerepe szerint a hegyoldali épületek felől vezette le a vizet, azok közműve lehetett. Egy kis részletről eltekintve azonban, az újkori tereprendezések miatt, sem keleti, sem nyugati irányban nem találtuk folytatását.

A kerítésfal eredeti magasságáról nem sikerült adatokat nyernünk (omladéka ugyanis minimális volt), a tetejére falazott, vízelevezetést szolgáló imbrex azonban arra utal, hogy egy időszakban ez volt a teljes magassága. A középkorban a falnak csak a legfelső kősora látszott, a folyamatos eróziók miatt, és maradványát ekkor már útként használták.

Az észak–déli irányú kerítésfalra merőlegesen egy másik – talán szintén telekhatárként funkcionáló – K–Ny-i irányú másik kerítésfalat is dokumentálhattunk. A fal észak felől határolta a komplexumot, így nem zárható ki, hogy a gazdaság északkeleti sarkát sikerült itt megfognunk. A fal egyúttal a gazdasági épület északi határfala is volt, talán a tűzveszélyes funkciójú épülettől védte környezetét. A szintén földbe rakott, talajszintre emelt objektumnak az omladéka is előkerült, ebből egy Hadrianus-érmet emeltünk ki.

A fő kerítésfaltól keletre, azaz a gazdaságon kívül, a bejárat zónájában földútra utaló nyomokat, illetve egy faszemes, kerámiatöredékekkel betöltött gödröt regisztrál-

A bejárati épületegyüttes (a szerző felvétele)

A gazdasági épület kőlapos udvarrésze (a szerző felvétele)

tunk, benne többek között mázas serpenyőfogó töredékével, amely még egy antik tereprendezés része volt, talán egy útközi kátyút töltötték be ilyen módon. A gazdaságból kivezető út, illetve a fő diagonális út csatlakozási pontját nem sikerült megtalálnunk, valószínűleg későbbi tereprendezés áldozatául esett, hiszen a középkorban itt szintén főút haladt, amely csak néhány, vékony apróköves, néhol földútszerű rétegből állt. A rossz megtartás másik oka, hogy a rétegsorok alapján a terület kelet felé eredetileg emelkedett, az újkorban azonban nagy mértékű planírozást végeztek itt, így eltüntették a régészeti objektumokat.

A PROVINCIA BELSEJÉBE VEZETŐ ÚT ÉS TEMETŐRÉSZLET

A leendő lakópark területén a fent említett hat felületről négyben sikerült azonosítanunk a már többször említett, Garády Sándor által is megtalált ÉNy–DK-i irányú főútvonalat, amelyet római kortól a későközépkorig folyamatosan használtak.

Az út nyomvonala révén a Solymárvölgyön keresztül az egyetlen útvonal nyugat felé már valószínűleg a római kor előtt is használatban volt. Összesen hét, egymáson némileg „elcsúszott” útszintet dokumentálhattunk – minden esetben keréknyomokkal –, amelyeket a szórványos érem- és egyéb leletanyag alapján sikerült keltezni. Az egyes rétegeket a használat, illetve az erózió miatt felhalmozódott földréteg választotta el egymástól. A legkorábbi útszint nagyméretű mészköbökkökből állt, erről egy korai Hadrianus-veret került elő. A következő útréteg szintén nagyobb kövekből készült, majd felette már aprókavicsos volt az útszint, erről ugyancsak Hadrianus-veret került elő, de ez az előzőnél későbbi. Az e fölött húzódó két, 10–15 cm-es kövekből álló útszintek még valószínűleg római kori megújítás eredményei. Ezeken jól megfigyelhetők voltak a keréknyomok. Ezt követően már középkori útrétegeket

találunk: a legfelső szintről, amely szabálytalanul összerótt, keréknyomokkal barázdált felület volt, egy 15. és egy 16. századi érem került elő.

Az útszinteket több periódusban is vízelvezetőárkok kísérték, illetve a harmadik, későHadrianus verettel keltezett útszinthez a hegyoldalról nyugat felől érkező kisebb dűlőút is csatlakozott.

A több ponton azonosított út rétegei dél felé nagyjából követik a Garády által is meghatározott útirányt, de észak felé erőteljesen kelet felé fordulnak. A Garády által „egymás mellettiként” értelmezett középkori és római kori útrészletek valójában tehát egymáson „elcsúszott” más irányú és korú szintek.

A római kori diagonális utat nyugat felől egy kisebb sírcsoport kísérte összesen nyolc sírral, amelyek több rétegben, a mai felszínhez képest igen magasan kerültek elő. Beásási szintet csak egy esetben tudtunk megfigyelni, sőt egyes sírok jelentkezési szintje már az újkori salakos feltöltés volt. Valószínűnek látszik, hogy eredetileg egy kiemelkedésen helyezhették el a sírokat, amelyet azonban az újkorban legyalultak.

A sírokat egy kivételével az úthoz tájolták, azaz észak–déli irányításúak, egy esetben pedig kelet–nyugati tájolást figyeltünk meg. A sírok közül egy hamvasztásos sírt dokumentáltunk, a többi csontvázas rítusú volt, egy lezárt szarkofágtemetkezéssel. Ez utóbbi az ábrázolás jellegzetességei alapján a Kr. u. 3. század első harmadára keltezhető sírláda felirata szerint C. Iulius Sabinus, campaniai illetőségű, Capuából származó legionarius nyughelye volt (*legio II adiutrix*). A szarkofágot felesége, Aurelia Cariana (?) állította. A feliratos mezőt barokkos, kettős S kereteliséssel látták el, két oldalán az elhunyt és felesége egészalakos ábrázolásával. A szarkofágban két, erősen bolygatott, hiányos vázat találtunk. Teteje sérülten került elő.

A többi csontvázas sír bolygatatlan volt, keltező értékű leletanyagaik alapján a Kr. u. 3. század közepe – 4. század első harmadára keltezhető (III. Gordianus [?], Phlippus Arabs, Hostilianus, Galerius [?] és Crispus *caesar* érmei). Két sír között elszórtan előkerült egész edény (Spruchbecher) üvegyöngy és egyéb kerámiaedények töredékei azonban arra utalnak, hogy történhettek sírrablások a terü-

Elfalazott kapu és a kivezető út (a szerző felvétele)

A diagonális útvonal első kövezett útrétege (a szerző felvétele)

leten. Az antropológiai vizsgálat szerint az igen rossz megtartású hét csontvázas sír közül hat felnőtt temetkezése volt, egy pedig egy gyermekhez tartozott. A csontokon anatómiai variációkat, patológiás elváltozásokat nem lehetett megfigyelni, egyetlen fogszuvasodásos eset kivételével.

A diagonális út nyugati oldalán feltárt temetőrészlet topografiai helyzete nem lehet véletlen: a villagazdaság bejáratával szemben fekvő területéről van szó, ahol a gazdaságból kivezető belső útnak rá kellett csatlakoznia a fő, diagonális útvonalra. Így itt valószínűleg kisebb csomópontot kell feltételeznünk.

A TESTVÉRHEGYI VILLA: ÚJ ADATOK AQUINCUM TERRITORIUMÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

A feltárás során előkerült épületek, útrészletek periódusai, topográfiája, illetve a sírok jól illeszkednek az aquincumi *municipium* territóriumáról eddig kialakult képbe, illetve azt tovább árnyalják.

A diagonális út kapcsán megfigyelhető volt, hogy – bár az érmek csak *terminus post quem* használhatók fel a rétegek keltezéséhez – az első köves út ebben a formában Aquincum városiasodásának, *municipum* rangra emelésének időszakában épül ki, majd a római kor korai időszakában sűrűn megújították (ld. a két Hadrianus-érmet az első és harmadik szintről). A későbbi évszázadokban már ritkább az útjavítás, amit az is mutat, hogy 16. századig mindössze négy útrétegre van bizonyíték.

Az Aquincum környéki gazdaságok jelentős része e főútvonal közelségét kihasználva épült ki. A hegyoldalon azonosított épületegyüttes (villa) mérete, szerepe (főépület?) és viszonya a közvetlen környezetében előkerült sírokkal egyelőre még nem tisztázott, de jelenlétét nyilván szintén az útnak köszönheti. Esetleges előzményeiről egyelőre nem tudunk.

A hegy lábánál feltárt bejáratú épületegyüttes jelenleg egyedülálló az Aquincum környéki villák között, csakúgy, mint a gazdasági épület korai faperiódusa. Ez utóbbi talán egy 2. századi kisebb gazdaság része lehetett és amely a villagazdaságok 3. század eleji igazi térnyeréséig fennmaradt, az átépítés (kőbeépítés) már az új bérlők vagy tulajdonosok idején következik be. Az is elképzelhető, hogy a villagazdaság egy eredetileg falusias jellegű, út menti településből „nőtte ki” magát a 2–3. század fordulóján (hasonló példát látunk erre Budaörs esetében).

Az Aquincum környéki villák lakóinak jelentős része a markomann háborúk után, illetve a severusi konjunktúra idején érkező keleti bevándorlók, kereskedők közül került ki. A „villa” környezetében feltárt Bithinia Severa síremlék itt is keleti származású családra utal. A diagonális utat kísérő temetőrészlet szarkofágjának felirata alapján pedig italikus lakóval is számolni kell a környéken (bár nem feltétlenül a villa periódusában). A gazdaságok, mint említettük, virágkorukat a 3. század első felében és a 4. század elején élik: a Testvérhegyi gazdaság út menti sírjai egy kivételével a 3. század első fele és a 4. század eleje közé kel-

tezhetőek, azaz a 260 körüli gazdasági és politikai szempontból egyaránt válságos időszakot leszámítva ugyanazt a prosperáló korszakot idézik.

A limes-menti villagazdaságok esetében a kutatás már korábban bizonyította a 4. századi jelenlétet is. Ekkor a labilis politikai és gazdasági helyzet miatt a villákat civil lakosságuk már elhagyja, helyettük a katonaság rendezkedik be a Dunától távolabb fekvő, jobban védhető gazdaságokban (pl. Békásmegyeri villa). A Testvérhegyi villa esetében is kimutatható a 4. századi katonai jelenlét: az egyik csontvázas sírban hagymagombos fibulával eltemetett férfi feküdt, erszényében négy darab későrómai éremmel (többek között *Crispus caesar* veretei).

A fentieket alapján tehát az Aquincum–Brigetio diagonális út mentén nagy kiterjedésű, fontos csomópont mellett kialakult – talán több funkcióváltáson is keresztülment – település körvonalai kezdenek kibontani,

Szarkofág a diagonális utat kísérő temetőből (Újvári Gábor felvétele.)

kozni, amelyekből a leletanyag kiértékelését és talán további kutatásokat követően remélhetőleg mód nyílik majd településszerkezeti rekonstrukcióra is.

IRODALOM

- Alföldy G., „Municipális középirtokok Aquincum környékén”: *AntTan* 6 (1959) 19–30.
- Garády S., „Ásatások az óbudai Leopold-téglagyár mellett”: *ArchÉrt* 49 (1936) 88–96.
- Garády S., „Az Aquincum–Brigetiói római út felkutatása az óbudai Aranyhegyi árok mentén”: *Laureae Aquincenes DissPan* II, 10 I (1938) 184–187.
- Póczy K., „A békásmegyeri villa és az Aquincum környéki villagazdaságok a markomann háborúk után”: *BudRég* 22 (1971) 85–102.
- Ottományi K., „Római telep és temető Budaörsön”: *Ókor* 2004/1, 58–64.
- T. Láng O., „Római kori útrészletek az aquincumi polgárváros municipális territoriumán (az úgynevezett testvérhegyi villa környezetében)”: *AqFüz* 9 (2003) 95–110.
- T. Láng O., „Újabb adatok az ún. testvérhegyi villa topográfiai helyzetéhez”: *AqFüz* 10 (2004) 90–105.
- Zsidi P., *Aquincum polgárvárosa*, Budapest, 2002.